

Aur yn Guano

gan Trefor Price

Yn 2024, treuliodd fy ngwraig a minnau dros 10 wythnos yn Lima, Periw, yn ymweld â ffrindiau a theulu. Yn ystod y cyfnod hwnnw, ymwelsom â thua 12 amgueddfa yn Lima a phenderfynon ni deithio ymhellach i ffwrdd ac ymweld â Pharc Cenedlaethol Paracas. Roedden ni wedi ymweld â llawer o leoedd Periw eraill mewn teithiau blaenorol i Periw. Mae Paracas tua 160 milltir i'r de o Lima, tua 4 awr mewn bws.

Un o'r nifer o deithiau ym Mharacas yw taith mewn cwch o amgylch Ynysoedd Chincha, tua 1 filltir o'r arfordir. Yno, gwelsom lawer o fywyd gwyllt; llewod môr, dolffiniaid, pengwinaid, mulfrain, pelicanod a llawer o adar môr eraill. Mae'r adar hyn yn cael eu denu i'r ardal gan y cerrynt cyfoethog o faetholion sy'n darparu digonedd o bysgod a lle diogel i nythu. Un o'r pethau a ddenodd fy niddordeb oedd y llwyfannau ar yr ynys. Rwy'n siŵr bod y tywysydd wedi'u hesbonio i ni, ond nid oedd fy Sbaeneg yn ddigon da i'w deall!

Pan ddychwelon ni adref penderfynais ymchwilio i beth yn union oedd y llwyfannau hyn, a dyna pam y cawson ni'r sgwrs hon i grŵp Hanes Deganwy

Yn Ewrop, yn ystod y 19eg Ganrif, roedd y boblogaeth yn cynyddu'n gyflym ac roedd galw ar ffermwyr i gynhyrchu mwy o fwyd. Er mwyn gwella ffrwythlondeb y tir, roedd ffermwyr wedi defnyddio tail anifeiliaid, esgyrn wedi'u malu a gwastraff wedi'i ailgylchu arall - gan gynnwys gwastraff dynol a elwir yn gyffredin yn Bridd Nos.

Mae'r gair guano yn tarddu o iaith yr Inca, Quechua, sy'n cyfieithu'n fras fel baw adar a geir ger y môr. Heddiw defnyddir y gair ar gyfer baw adar môr, ystlumod a hyd yn oed morloi sy'n byw ar yr arfordir.

Roedd y guano wedi cael ei ddyddodi ar ynysoedd Chincha ers canrifoedd. Oherwydd y tywydd sych, ni olchodd i ffwrdd ac fe adeiladodd yn ddyddodion enfawr. Roedd yr Inca wedi casglu guano i'w ddefnyddio ar eu cnydau, gan ei gasglu pan nad oedd yr adar yn nythu. Roedd y Sbaenwyr wedi goresgyn Periw yn yr 16eg ganrif, gan ganolbwyntio ar yr aur a'r arian, gan anwybyddu'r guano. (1532 i 1572)

Ar ddechrau'r 19eg ganrif, cynhaliodd Alexander von Humboldt, naturiaethwr o'r Almaen, gyfres o brofion ar guano. Mae gwano fel arfer yn cynnwys 10 y cant o nitrogen, 3 y cant o ffosfforws ac 1 y cant o botasiwm. Mae nitrogen yn hyrwyddo twf cyflym, gwyrdd. Mae ffosfforws yn hyrwyddo twf gwreiddiau. Mae potasiwm yn helpu planhigion i dyfu coesynnau cryf. Felly roedd gwano yn wrtaith da iawn.

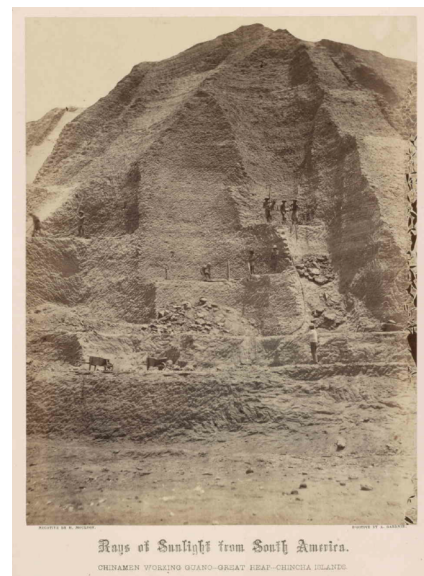
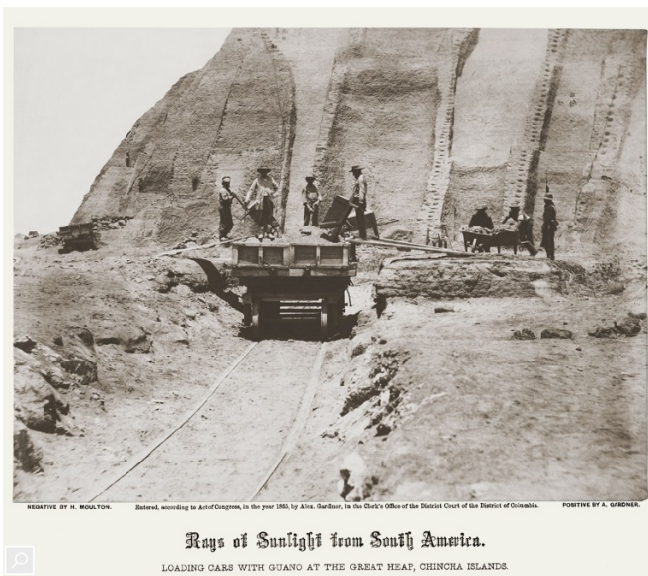
Fodd bynnag, roedd tail fferm yn rhad ac ar gael yn rhwydd i ffermwyr. Cymerodd llongau 3-4 mis i gyrraedd Periw o Brydain ac yn hirach ar y ffordd yn ôl oherwydd y gwyntoedd.

Dim ond ar ôl i Periw ennill ei hannibyniaeth oddi wrth Sbaen ym 1826 ar ddiwedd rhyfel hir a chostus y dechreuodd Periw ddefnyddio gwano fel ffordd o ad-dalu ei ddyledion enfawr. Roedd llawer o'r ddyled i Brydain neu gwmnïau Prydeinig a oedd wedi helpu i ariannu'r rhyfel annibyniaeth yn erbyn y Sbaenwyr.

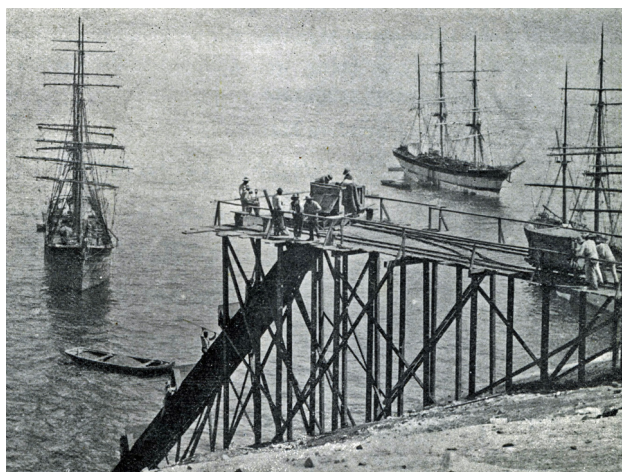
Llofnodwyd y contract cyntaf ym 1840 gyda chonsortiwm o Beriwiad, Ffrancwyr a William Myers, masnachwr o Lerpwl. Y llong gyntaf i adael Periw oedd y Bonanza ym mis Mawrth 1841. Erbyn diwedd y flwyddyn honno roedd 22 o longau wedi gadael Periw, 19 yn mynd i Brydain, gan gario cyfanswm o bron i 8,000 tonnell.

Fodd bynnag, yn fuan iawn, cafodd Periw ei hun mewn rhyfel newydd gyda Bolifia, ac roedd angen mwy o arian arni. Canslodd llywodraeth Periw y contract gwano a chwilio am gwmni newydd i dalu pris uwch. Crëwyd contract newydd gydag Antony Gibbs and Sons, masnachwr llongau o Gaerwysg a oedd eisoes yn masnachu yn Ne America.

Ym 1845, cododd masnach gwano Periw a mewnoforiwyd dros 73,600 tonnell i Brydain. Sicrhaodd Gibbs and Sons fonopoli ar gyfer masnach gwano Prydain o tua £100,000 y flwyddyn, sy'n cyfateb i dros £8 miliwn yn arian cyfred heddiw.

Roedd echdynnu gwano yn beryglus i iechyd a gwnaed llawer o'r gwaith gan lafurwyr Tsieineaidd a oedd yn gweithio mewn amodau tebyg i gaethweision. Roedd yn rhaid i'r gweithwyr lacio'r gwano, ei rawio ar ferfâu, a'u gwthio i gaeau arbennig ar ymyl y clogwyn. O'r fan honno, byddai'r gwano yn cael ei ollwng trwy sgysiau cynfas yn uniongyrchol i ddalfeydd llongau a oedd wedi'u hangori isod. Wrth i'r gwano syrthio i'r cychod, byddai cymylau o lwch trwchus, llawn amonia, yn codi i'r awyr, gan ei gwneud bron yn amhosibl anadlu. Roedd criw'r llong yn gwisgo anadlyddion sylfaenol ond roeddent yn dal i ddioddef gwaedlif trwyn a dallineb dros dro.

Cymhlethdod pellach oedd, pe bai'r gwano wedi'i halogi gan ddŵr y môr yn ystod y daith, y byddai'r gwano yn rhyddhau nwy methan a allai fod wedi achosi ffrwydrad. Roedd rhaid storio'r cargo yn ddigon uchel oddi ar y dec i osgoi gwlychu o ddŵr y bilge.

Daeth William Gibbs yn hynod gyfoethog a phrynodd ystâd Tyntes Place ger Bryste, a ailenwyd ganddo yn Tyntesfield. Mae bellach yn eiddo i'r Ymddiriedolaeth Genedlaethol.

Erbyn 1860, Gibbs oedd y dyn cyfoethocaf yn Lloegr heb deitl aristocrataidd. Prif gynhaliath ei fusnes oedd gwano, a chân y ddinas oedd: "Gwnaeth Mr Gibbs ei waith yn gwerthu baw adar tramor."

Gostyngodd y galw am gwano ar ôl datblygu'r broses Haber-Bosch a oedd yn cynhyrchu nitradau ac amonia a ddefnyddir mewn gwirtaith.

Heddiw, mae Periw yn dal i allforio gwano, ond mae'n cael ei reoli'n llym i atal difrod i'r cynefin. Yn 2009, dynodwyd yr ynysoedd yn swyddogol yn System Gwarchodfa Genedlaethol Ynysoedd, Ynysoedd a Phenrhynau Guano i warchod y fioamrywiaeth gyfoethog. Mae hyn yn cwmpasu 22 ynys ac 11 pwynt arfordirol. Y llwyfannau a welsom ar yr ynysoedd yw lle mae cychod yn aros i lwytho a dadlwytho eu hoffer.

Beth oedd y defnydd o'i gyfoeth ar ei gyfer? Neilltuodd William Gibbs ran olaf ei oes yn ariannu prosiectau crefyddol. Roedd y rhain yn cynnwys adeiladu capel a neuadd yng Ngholeg Keble Rhydychen. Ariannodd gynllun ar gyfer Eglwys Sant Mihangel a'r Holl Angel, Caerwysg. Roedd hefyd yn rhan o ariannu mwy na 12 eglwys arall, gan gynnwys Sant Antoni, Cowley; Sant Andreas, Caerwysg ac adfer eglwysi cadeiriol Bryste ac Caerwysg.

Rhwng 1840 a 1870 allforiodd Periw tua 12 miliwn tonnell o guano i Ewrop a Gogledd America gwerth tua £100 miliwn, sy'n hafal i tua £15 biliwn yn arian cyfred heddiw. Felly, cyfeiriwyd at Guano fel Aur Gwyn Periw.

- Diolch.

Diolch i amrywiol ffynonellau gwybodaeth a ddefnyddiwyd yn fy ymchwil gan gynnwys;

- Sefydliad Lloyd's Register, Canolfan Dreftadaeth ac Addysg
- Casgliadau Digidol Llyfrgell Gyhoeddus Efrog Newydd
- Coeden Deulu Gibbs